

Проф. др Наташа Мрвић-Петровић¹

ЗАШТИТА ПРАВА ВОЈНИХ ИНВАЛИДА И ЧЛАНОВА ПОРОДИЦА ПОГИНУЛИХ РАТНИКА У СРБИЈИ ПРЕД ПОЧЕТАК И ПО ОКОНЧАЊУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: У раду се анализира Закон о правима војних инвалида донет 1878. који је примењиван у Србији до 1914. године. Тај закон се упоређује са каснијим доношеним 1921, 1925 и 1929. године. Стално учешће Србије у ратовима крајем XIX и почетком XX века утицало је на то да се убрзано прихвате инострани узори у креирању заштите права војних инвалида. Ратни окршаји у Првом светском рату, окупација Србије и Црне Горе, повлачење Владе и Краља на страну територију допринели су да се фактички та права нису могла остваривати све док се нису стекли услови по ослобођењу земље. После Првог светског рата, потреба збрињавања великог броја инвалида утицала је да се све више пажња усмери на њихову социјалну реинтеграцију и радно оспособљавање. Упркос великом сензибилитету јавности према потребама инвалида, политички услови, социјалне поделе и сиромаштво, а још више економска криза са почетка тридесетих година утицали су на то да друштвени положај војних инвалида, упркос прокламованим правима по Инвалидском закону из 1925. године, није био добар. Рестрикције које је држава учинила законом из 1929. године у правој мери показују њен маћехински однос према онима на чијим је жртвама изграђена.

Кључне речи: војни инвалиди, права инвалида, Први светски рат, Србија, социјална права

Увод

У историји ратовања Први светски рат је запамћен као први ратни сукоб масовних размера са огромним бројем цивилних и војних жртава. Добро је познато да се Србија (са савезницом Црном Гором) може сврстати у ред земаља које су у том рату претрпеле највеће људске губитке, ако се пореди број жртава са укупним бројем становништва пре избијања рата. Србија и Црна Гора, уз Бугарску и Румунију спадају у државе са највишим постотком губитка мобилисаних војника (изгубиле су од 25-30% од тог броја), а број умрлих и убијених војника износио је укупно 278 000². Према подацима изнетим на Мировној

¹ Институт за упоредно право, Београд.

² *Војна енциклопедија*, 1976, Редакција Војне енциклопедије, Београд, Графички завод Хрватске, Загреб, 1976, књ. 3 стр. 349. Пред напад Аустро-Угарске на Србију, Србија је имала 563181 војника, подофицира и официра, а после повлачења преко Албаније и евакуације на Крф (јануар – фебруар 1916. године) евидентирано је 151828 (30% мање) - *Војна енциклопедија, ibidem*, књ. 9, стр. 58. Страдалништво српске војске било је само једним делом последица непосредних ратних дејстава: војници су умирали у епидемијама заразних болести, од последица смрзавања и глади и са тим повезаних болести. Треба подсетити да је у епидемији пегавог тифуса после Колубарске битке 1914. године умрло око 135 000 војника и грађана, а да је накнадно предузетим превентивним мерама смањена смртност када је од децембра 1914. године до маја 1915. године дошло до повратне

конференцији у Паризу, Србија је у Првом светском рату изгубила 28% становника у односу на предратно становништво (према стенографским белешкама са седнице Народне скупштине од 31. маја и 1. јуна 1921. године из излагања посланика Животе Милојковића може се закључити да је број жртава износио 1.000.356, а ако се томе прибroje тешки инвалиди, неспособни за самосталан живот и привређивање, губици се пењу на 1.511.415 лица)³. Према неким проценама, Србија је изгубила 62% мушкараца старости од 18 до 55 година, од чега је 53% умрло или погинуло, 9% је остало трајних инвалида, док је друштвеној кризи препуштено око 500 000 ратне сирочади.

За осиромашену државу у периоду после Првог светског рата толики број војних инвалида и чланова породица погинулих ратника био је велики терет, тако да се страдања некадашњих ратника и чланова њихових породица, као и ратне сирочади настављају и у поратним годинама. Сећању на њих, који су дали допринос очувању Србије и стварању културног идентитета Срба, посвећен је овај рад у коме се анализира правни аспект заштите војних инвалида и чланова породице палих ратника.

Уобличавање правне заштите војних инвалида

Правне заштите војних инвалида каква одговара данашњим системима социјалног старања на европском простору није било све до краја XIX века. Пошто 1867. године у Прусској, Бизмарк креира систем социјалног осигурања, у том оквиру су, кроз државне контрибуције, почела да се гарантују права инвалида рата и ислужених војника на пензије (што је било допуњавано појединим правима из области инвалидске заштите). Права инвалида и породица погинулих ратника произилазе из концепта социјалних права, који се развија на националној солидарности са оним члановима друштва који због инвалидности, болести или старости нису у стању да привређују (тзв. *assistance-based system*). Преломни момент у таквом развоју заштите права војних инвалида, како на националном, тако и на међународном плану, било је суочавање са последицама Првог светског рата (а потом и Другог). Тако је нагло повећање броја инвалида утицало на потребу њиховог збрињавања и побољшања њиховог правног положаја, делујући као својеврсни материјални извор права.

Међу многобројним теоријама којима се објашњава правни основ обавезе државе да гарантује права војних инвалида и породица погинулих војника, а које су нарочито биле актуелне почетком XX века, требало би истаћи француску теорију коју је код нас заступао Ђорђе Тасић у својим радовима⁴. Заснива се на концепту успостављања

епидемије тифуса и појава епидемија "шпанске грознице" и маларије међу војницима на Солунском фронту 1917-1918 (Драган Микић *et al.*, "Заразне болести и рад српског војног санитета на њиховој превенцији и лечењу на Солунском фронту 1917-1918. године", *Војносанитетски преглед*, 2008, 65 (Suppl.), стр.59-69. Према подацима ђенерала Симе Карановића, 306 603 војника је "нестало кроз Албанију, заробљено или пропало" (в. Миле Игњатовић, "Српска ратна хируршка доктрина у ратовима 1912-1918", *Војносанитетски преглед*, 2008, 65 (Suppl.), стр. 50-51 (49-58).

³ Миле Игњатовић, *ibidem*.

⁴ Ђорђе Тасић, "Један покушај поделе државних функција у формалном и материјалном смислу", у: *Избор расправа и чланака из теорије права* (радове Ђорђе Тасића приредио Радомир Лукић), изд. Српске академије наука и уметности, Београд, 1984, књ. VI, стр. 252-279, исти аутор, "Појам права", у: *Избор расправа...*, стр. 182. В. о теоријским основима правне одговорности државе за штету коју трпе њени грађани у: Наташа Мрвић-Петровић, Никола Михаиловић,

једнаког положаја грађана. Основна идеја је да нико не сме прекомерно да трпи, чак ни у јавном интересу када ратује за своју земљу. Ако при томе претрпи нарочиту жртву, које су други чланови друштва поштеђени, по закону ће му бити признато право на одговарајућу надокнаду. Управо је ово правни основ одговорности државе увек када држава врши одређене социјалне функције. Тада држава модификује посебним прописима општи правни режим, одређујући у ком ће обиму гарантовати оштећеним лицима право на обештећење, као и пут (уобичајено управни, а тек у другој инстанци судски) за остварење тог права.

Држава мора да испољи посебну бригу за ратне војне инвалиде, нарочито ако се представља као тзв. социјална држава, односно држава багостања која, поред вршења власти на себе преузима и дужност да, како каже Миловановић "штити сваког свог члана не само против туђих повреда, већ и против његове властите немоћи да вазда бди над његовом егзистенцијом"⁵.

Разлози неопходног државног старања о ратним војним инвалидима су јасни. С једне стране, они су се потчинили државној власти која им је наметнула тешки терет учешћа у одбрани државе вршењем војне службе. С друге стране, они су ову обавезу извршавали часно, поштујући посебну, историјски формирану, психолошку везу са властитом државом и идентификујући се са њом. Не треба посебно подсећати на значај ове психолошке везе, која доприноси да се чланови заједнице повежу осећањима солидарности и заједничком националном свести. Осећање јединства и заједништва у сваком друштву обезбеђује макар за одређени период социјалну равнотежу, која је посебно важна у кризним временима. Од степена кохезије и солидарности испољене у тим везама појединца и државе не само да зависи идентификација грађана са самом државом, већ, у крајњој перспективи зависи и њен опстанак, а то добро показује историјски пример Србије у Првом светском рату.

Правна заштита војних инвалида до Првог светског рата

Организована државна брига о војним инвалидима почиње у Србији са владавином кнеза Михаила који је 19. новембра 1863. прогласио Закон о установљењу инвалидског фонда за изнемогле и у служби осакаћене војнике⁶. То је први правни акт који се односи на заштиту војних инвалида. Урађен је по нацрту закона који је припремио тадашњи министар војни Француз Иполит Монден по угледу на наполеоновско законодавство⁷. Установљење Фонда омогућава делимично финансијско збрињавање инвалида. Али, већ после неколико месеци, наредне године, Законом о устројству војске⁸ из 20.

Здравко Петровић, *Вануговорна одговорност државе за штету причињену њеним грађанима*, Војноиздавачки завод и Институт за упоредно право, Београд, 2003, стр. 59-71.

⁵ Милан Миловановић, *Државно право и начела спољне политике Краљевине Србије* (поново одштампано издање приредили: Радослав и Дубравка Стојановић), "Филип Вишњић", Београд, 1997, стр. 123.

⁶ "Зборник правних прописа Кнежевине Србије", књ. XVI.

⁷ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, "Развој правне заштите војних инвалида у Србији од 1863. године до данас", у: *Правна заштита војних инвалида и породица погинулих ратника са збирком прописа*, књ. I, Удружење ратних и мирнодопских војних инвалида Србије, Београд, 2003, стр. 31.

⁸ "Зборник правних прописа Кнежевине Србије", књ. XVII.

марта 1864 држава је преузела на себе у потпуности преузела материјално збрињавање осакаћених или изнемоглих официра и војника.

Требало је сачекати српско-турски рат 1876-1878. године и трагичну судбину тадашњих ратних инвалида⁹, да би у српском друштву коначно сазрело уверење да патријархалне породичне структуре и саме захваћене незадрживом плимом модернизације и јачања индивидуализма, не могу и даље носити целокупан терет збрињавања војних инвалида, него да и држава мора понети свој део одговорности за судбину оних који су трајно изгубили или знатно умањили своју радну способност служећи управо држави и националним интересима. Зато се може претпоставити да су усвајање Закона о потпори војних инвалида и породица погинулих, од рана умрлих или несталих војника 8. јула 1878. године¹⁰ диктирали више политички страхови због нарастајућег незадовољства него хуманитарни мотиви¹¹. Закон је, уз више измена и допуна од којих су последње вршене 1914. године, остао на снази све до стварања југословенске државе¹².

Законом из 1878. године је први пут уведено право на накнаду за материјално обезбеђење ратника који су постали неспособни за рад и породица погинулих ратника. Право на ову накнаду уживала су "сва лица која се налазе у војној служби од дана мобилизације до шест недеља након потпуно завршене демобилизације, а која у, услед рана добијених на бојишту, болести или из неког другог разлога, вршећи своју дужност, постала неспособна за рад, ако до ове неспособности није дошло из лакомислености, радњом коју није захтевала потреба војне службе, или намерним саморањавањем" (чл. 1). Ово право по смрти војног инвалида непосредно прелази на: удовицу инвалида, његову децу, родитеље, браћу, сестре, као и на лица којима је војни инвалид био једини хранилац. Исту накнаду примају и породице погинулих, умрлих или несталих војника. Несталим се сматра војник за кога се утврди да није побегао са бојишта (чл. 2).

Право на накнаду под истим условима уживају и добровољци – домаћи или страни држављани који су учествовали у рату на страни Србије (по чл. 8). Радикално шири круг корисника накнаде у односу на некадашњи Инвалидски фонд кнеза Михаила објашњава се не само убрзаним развојем друштва и повећаном осетљивошћу јавности према социјалним проблемима уопште и социјалним последицама рата посебно, већ и промењеним карактером оружаних снага српске државе. Војска кнеза Михаила била је

---

⁹ У рату Србије и Црне Горе против Турске 1876. године српска војска је претрпела велике губитке у људству (5000 погинулих и 9500 рањених).

¹⁰ Закон донет 8. јула 1878. године за време владавине кнеза Милана Обреновића, објављен у "Зборнику правних прописа Кнежевине Србије", књига XXXI прештампан је у Закону о изменама и допунама од 10. априла 1914 и обнародован у "Службеним новинама" 13. априла 1914. године.

¹¹ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 36

¹² Измене и допуне закона у суштини су предузимане због војних губитака који су настали као последица ратног учешћа Србије у наредним наредним ратовима. У српско-бугарском рату 1885. године било је око 7000 погинулих рањених и несталих српских војника, док је у балканским ратовима било око 71000 погинулих, рањених и несталих српских војника и око 11200 погинулих, рањених и несталих црногорских војника. Очекивано избијање Првог светског рата било је разлог што су последње измене предузете у априлу 1914. Такође, у Црној Гори, ратној савезници Краљевине Србије, 14. фебруара 1914. указом Краља Николе I проглашен је Закон о помоћи војних инвалида и породица погинулих, умрлих или несталих војника за вријеме рата и у опште у вршењу војничке дужности ("Државна штампарија Краљевине Црне Горе").

професионална, стајаћа војска, састављена од појединаца који су добровољно прихватили све ризике војног позива. Закон из 1878. године има у виду војску састављену од регрута или мобилисаних лица, због чега држава преузима и одговорност за породице које су та лица издржавала¹³.

Закон из 1878. прави разлику између тежих (потпуних инвалида у тадашњој законској терминологији) и лакших инвалида (полуинвалида). Потпуни инвалид је лице које је изгубило руку или ногу, потпуно слепо лице или лице које је постало неспособно за било какво привређивање због телесног или душевног хедикепа. Полуинвалидима се сматрају лица која су, услед непосредних ратних дејстава или других последица рата, постала привремено или трајно неспособна за привређивање у толикој мери да "нису у стању привређивати себи ужитак (приход), као кад би здрави били" (чл. 2). Подела на теже и лакше инвалиде и адекватно степеновање њихових права постали су трајна тековина инвалидског законодавства. Полуинвалиди су добијали половину накнаде која је припадала потпуним инвалидима. Накнада је одређивана у годишњем износу, а исплаћивала се у месечним ратама.

Законом је било предвиђено да тежи и лакши инвалиди уживају право првенства при запошљавању на послужитељским радним местима у државним надлештвима, као и на она звања у државној служби за која имају одговарајуће способности. Инвалиди запослени у државној служби примају само половину материјалне потпоре за војне инвалиде. У случају смрти инвалида запосленог у државној служби, његова породица прима исту потпору као и породице умрлих војних инвалида који нису били у државној служби. Војни инвалиди на вишим положајима у државној служби (они који се постављају указом) нису имали право на материјалну потпору. Државни орган у чију службу буде примљен војни инвалид одмах о томе обавештава благајну (исповесту државног финансијског органа) која врши исплату инвалидске потпоре. Ако при примању у државну службу инвалид не скрене пажњу одговорном лицу на своју инвалидност, у целости губи право на инвалидску потпору за време док се налази у државној служби. Међутим, овај губитак не утиче на право породице таквог инвалида да у случају његове смрти прима инвалидску потпору под општим условима предвиђеним законом. Управо поменуте одредбе заслужују пажњу као први покушај државе да учини нешто за равноправно укључивање инвалида у друштво, мада то веровано није био примарни циљ приоритета који су војни инвалиди уживали при запошљавању у државној служби (чл. 12). О захтевима за признавање права на инвалидску потпору одлучивао је првостепени суд округа у којем лице чије је право оспорено има пребивалиште. Овакво решење сведочи да законодавац није очекивао масовнији прилив захтева за признавањем права на инвалидску потпору, јер би се иначе определио за много ефикаснији управни поступак. Као докази у поступку остварења ових права подношени су одговарајући документи којима се доказују чињенице неопходне да би се остварило право на потпору (документи који се односе на лични, породични статус, околности да лице нема прихода и на степен утврђеног инвалидитета). На основу тих уверења суд је доносио решење о признавању права на инвалидску потпору. Регрутне комисије вршиле су редовне годишње прегледе лакших војних инвалида којима је потпора давана привремено, током трајања њихове неспособности за рад. У случају да комисија утврди да је прегледани војни инвалид по-

¹³ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 37.

ново радно способан, била је дужна да о томе обавести надлежни првостепени суд, који доноси одговарајуће решење о престанку исплате инвалидске потпоре (чл. 23). Против првостепеног решења суда могла се уложити жалба касационом суду, при чему су на жалбу били овлашћени како инвалид, тако и министарство надлежно за војна питања. Подносилац захтева за инвалидску потпору могао је у случају да је одбијен његов захтев у року од три године од дана извршности одбијајућег решења да затражи обнову поступка пред првостепеним судом на основу нових доказа (чл. 24). На решење суда донето у обнови поступка, такође је била допуштена жалба касационом суду.

Примена закона била је омогућена доношењем подзаконског акта под називом *Правило по коме ће се извршавати наређења у Закону о потпори војних инвалида, и породица погинулих, од рана умрлих, или несталих војника, издано и прописано, на основу чл. 36 Закона о потпори*¹⁴. Правило је садржавало упутства надлежним управним властима на који начин да организују исплату потпора и обезбеде контролу тих исплата.

Требало би детаљније објаснити због чега је у Закону из 1878. године запошљавање инвалида у државној служби било предвиђено као најважнији начин њиховог збрињавања. Законодавац је вероватно више водио рачуна о рационалном односу према државним финансијама, уз потребу да се не појачавају постојеће социјалне напетости, него што је имао у виду задовољавање специфичних потреба војних инвалида. Обим интервенције у област радних односа ограничен је на запошљавање у државној служби, јер се радно право тек рађало кроз мучне преговоре и сукобе послодавца и радника, па је било незамисливо да би се у одредбама радног законодавства могао предвидети приоритет инвалида у запошљавању код приватног послодавца¹⁵.

Законом из 1878. године је, између осталог, било предвиђено оснивање инвалидског дома - прве установе за збрињавање тежих инвалида. Право на смештај у инвалидски дом имали су инвалиди без породице и инвалиди о којима се њихове породице нису бринуле. Корисницима дома држава је по закону била дужна да пружи услуге становања, пристојну исхрану, одећу, осветљење и лекове. Трошкови тих услуга су подмиривани из инвалидских потпора корисника дома: ако би били мањи од потпоре, разлика је исплаћивана кориснику, а ако су били већи од потпоре, разлику је плаћала држава. Ако чланови породице војног инвалида без оправданог разлога пропусте или одбију да се старају о њему, губе право да по његовој смрти наследе инвалидску потпору.

Збрињавање у инвалидском дому, као облик помоћи, припада не само ратним него и мирнодопским војним инвалидима, а такође и радницима запосленим у војној индустрији, ако би услед повреде на раду постали неспособни за привређивање (чиме су били у повлашћеном положају у односу на запослене у приватном сектору). Поред тих лица, право на потпору у случају повреде у вршењу службе имали су припадници жандармерије и пограничних трупа.

Ради исплате потпора за инвалиде се и даље користе средства "Фонда за војне инвалиде" који је установио Књаз Михаило 1863. године. Приходи инвалидског фонда су такође исти као и раније: завештања, добровољни прилози, новчане дисциплинске казне, камате на уложени капитал фонда, улози подофицира сталног кадра (чл. 30), али

---

¹⁴ Објављено 28. јануара 1896. године, "Штампарија Краљевине Србије".

¹⁵ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 39.

је у чл. 31. по први пут предвиђено да ће и Министарство Финансија сваке године у буџет расхода уносити потребну суму новца за инвалидску потпору. На тај начин је омогућено да допунски приходи долазе из државног буџета, ако се редовни нису могли обезбедити за исплату потпора (а по правилу нису могли због учесталог ратовања мада се са избијањем Првог светског рата показало да ни државна потпора није сигурна)¹⁶.

У почетку, 1863. у србијанском друштву је постојао велики отпор да порески обвезници сnose терет исплата инвалидских потпора, али, како се види, петнаест година касније је у новом Закону усвојена одредба да се потпоре исплаћују из државног буџета. Може се претпоставити да је промени друштвеног става према војним инвалидима, с једне стране, допринела нагла модернизација друштва по стицању пуне политичке независности младе Краљевине, док су са друге стране, стални ратови који су узимали свој крвави данак допринели да јавност у Србији крајем XIX века постане посебно осетљива на проблеме збрињавања оних који су за општи циљ, политичку независност државе, поднели највеће личне жртве. Чини се да би без оваквог сплета околности знатно спорије текао процес у којем српска држава преузима део одговорности за социјалну сигурност војних инвалида¹⁷.

Остваривање заштите у послератном периоду

Питање решавања социјалне сигурности војних инвалида и чланова породица погинулих ратника наметнуло се као један од законодавних приоритета Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца по њеном оснивању 1918. године. Неодложност решавања тог проблема произлазила је из чињенице да је број војних инвалида био огroman (150 000 на територији СХС) и око 270 000 чланова породица погинулих бораца. Њихово збрињавање је представљало велико оптерећење за привреду која се споро опорављала од ратних пустошења. Тешкоће збрињавања су биле утолико веће што је рат изазвао и велике цивилне жртве, посебно на подручјима Србије и Црне Горе које су током прве две године рата биле попришта војних операција, а потом изложене непријатељској окупацији. Тако су потребе цивилних жртава рата представљале додатни социјални и економски проблем.

Настало стање и практични разлози допринели су да се непосредно после рата, 28. октобра 1919. године у Славонском Броду оснује Удружење ратних војних инвалида, које је допринело остваривању одређених права и унапређењу опште заштите војних инвалида, чланова породица палих бораца и чланова породица војних инвалида.

Потреба да се убрза рад по предметима регулисања инвалидских потпора утицала је да је октобра 1919. издато посебно Упутство Министра војног пуковским окру-

¹⁶ Војне потребе су још од 1913. године подмириване из ванредних кредита и зајмова (зајам одобрен 1914. године у Лондону, Паризу и Петрограду није ни искоришћен), а у каснијим годинама ратовања (али тек од пристизања на Крф) узети су посебни кредити за ратне потребе (в. *Војна енциклопедија*, књ. 9, стр. 58). По повлачењу државног руководства и војске, у окупираној Србији сигурно да није било услова да се организује социјално збрињавање становништва, укључујући ту и раније војне инвалиде и чланове породица погинулих војника.

¹⁷ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 40.

жним командама за рад по предметима инвалидских потпора¹⁸. Тим Упутством се обавезују окружне команде да примају захтеве за потпору војних инвалида и да те захтеве прослеђују надлежним судовима који примењују Закон из 1878. године. Пуковске окружне команде су по овом Упутству биле надлежне да по територијалном принципу примају захтеве од свих који су стално настањени на њиховом подручју. У Упутству се наводи да је по пријему пријаве следило протоколарно саслушање молиоца, а затим и провера истакнутих навода из пријаве преко команди и изјава непосредних сведока на околности да је дотични био војни обвезник, да је рањен или је погинуо, умро, нестало. Даље "личне инвалиде, и не чекајући долазак напред тражених података, треба одмах подврћи лекарско комисијском прегледу, којим има да се констатује да ли су и колико од добивене повреде у рату или од ратних штрапаца постали неспособни у своме редовном занимању. Овим прегледом, дакле, има да се цене њихова привредна моћ, а не способност за војну службу"¹⁹.

Новонастали услови су захтевали хитно решавање поднетих захтева и зато се у Упутству упозорава: "Сва преписка, а нарочито тражења поменутих уверења, пуковске окружне команде, имају управљати непосредно командама и надлештвима која та уверења имају издати. Због хитности ових предмета забрањујем и да се та уверења траже од Врховне Команде или Министарства Војног, јер се тиме без потребе одуговлачи рад, пошто Министарство и Врховна Команда та иста акта мора спороводити надлежним командама. Само уверења о смрти официра треба тражити од Опште Војног Одељења, пошто оно води листу губитака официра. Када се сви докази прикупе, одмах акта треба спровести надлежном првостепеном суду са захтевом да се донесе решење"²⁰. Упут је важио за пуковске окружне команде на територији бивше Краљевине Србије. У исто време, на територијама које су по распаду Аустро-Угарске ушле у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца примењивани су посебни подзаконски прописи све до доношења Закона о привременом помоћи инвалида и породица погинулих, помрлих и несталих војника као и неких грађанских ратних жртава²¹, који је донет 28. децембра 1921.

Законско регулисање положаја војних инвалида одмах је отворило једно важно морално питање: треба ли изједначити права војних инвалида који су се борили у српској и црногорској војсци са онима који су страдали на супротној страни. Конкретан одговор законодавца није могао добити неподељену подршку тадашњег јавног мњења: по чл. 1 А Закона из 1921. године изједначени су у правима војни инвалиди који су били држављани и војни обвезници војске Србије, Црне Горе, Аустро-Угарске, Бугарске или које савезничке државе, као и војници Краљевине С.Х.С. безусловно, док су добровољци, четници или усташе могли бити сматрани војним инвалидима под условом да су били рањени или изгубили здравље док су за уједињење вршили војну дужност и службу.

У Закону из 1921.. године посебно су значајне одредбе које се односе на стручну занатску обуку и радну рехабилитацију војних инвалида (глава III) и потпоре које се

---

¹⁸ Упутство Министра војног (Пбр. 49598) од 13. октобра 1919. године ("Службени војни лист" за 1919. г., стр. 1059-1062.

¹⁹ Текст Упутства објављен у: *Правна заштита војних инвалида и породица погинулих ратника са збирком прописа*, књ. I (нав. у фусноти 6), стр. 196.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ "Службене новине Краљевине СХС" бр. 294/21. Закон је представљао компилацију закона и подзаконских аката примењивањих на подручјима Србије, Црне Горе, Баната, Бачке и Барање.

дају ради побољшања њихове материјалне ситуације (глава IV), као што је поклон у новцу за набавку алата за обављање заната, новчана позајмица, давање права на продају дувана, срећака Класне Лутрије и осталих монополисаних предмета. У другим члановима Закона из 1921. године (чл. 16, 18, 19) гарантује се искључиво или првенствено право на радна места у јавној служби или локалној самоуправи, приоритет код смештаја у државне заводе, давања стипендија, право на бесплатну возњу и слично. У погледу остваривања права на пензију у Србији и Црној Гори је продужено важење ранијих закона који су важили на тим подручјима (значи Закона из 1878. године са доцнијим изменама и допунама све до 10.4.1914. године).

Како се види, захтеви социјалне реинтеграције наметнули су потребу да се повећана пажња поклони радном оспособљавању и преквалификацији инвалида. Томе је морала да претходи медицинска рехабилитација (а, подсећања ради, у Србији је одувек постојао низак ниво здравствене заштите, мањак лекарског кадра и болница). Још у току рата, по ослобођењу Ниша 1918. године, Генералштаб српске војске повукао је из оперативних јединица шест радника, бивших рањеника и ратних војних инвалида који су послати на излечење у Бизерту, а по излечењу учили су ортопедске вештине и основали привремену ортопедску радионицу у касарни у насељу "Црвени крст" у Нишу. Средином 1919. године основан је Ортопедски завод са седиштем у Београду (садашњи "Рудо") уз подршку међународног фонда "Свети Ђорђе" који је деловао при француској војној мисији. Сви радници су били уједно ратни војни инвалиди. Осим Ортопедског завода за израду ортопедских помагала, по завршетку рата 1919. године у Београду је била отворена Прва поликлиника за преглед и лечење инвалидских лица, под руководством др Николе Костића.

Значајну помоћ војним инвалидима пружао је и Народни инвалидски дом Свети Ђорђе, основан у оквиру Задужбине Николе Спасића. И овом приликом треба подсетити да је Никола Спасић, чувени београдски трговац и филантроп, учесник Првог српско-турског рата 1876. године са својом трећом супругом Анастасијом још у периоду Првог балканског рата, 1912. године, у згради Управе монопола у Београду организовао и финансирао рад помоћне болнице (при чему је његова супруга била главна болничарка). На Анастасијин наговор да помогне унесрећеним војницима у тешким данима по избијању Првог светског рата дао је свој први прилог и основао Задужбину српског народног ивалидског дома Свети Ђорђе. Делећи судбину народа, Никола Спасић је, повлачећи се са војском и владом, умро на Крфу, новембра 1916. године, а његова имовина, која се поредила по вредности са Нобеловом, под окупацијом је добила стараоце, а тек од 30. априла 1920. Задужбина је почела са радом²². Доцније, 1925. године Министарство социјалне политике преузима управу над Српским народним инвалидским домом Свети Ђорђе и инвалидским фондом који је био финансиран из Задужбине Николе Спасића²³.

Међутим, у послератном раздобљу поступно су војни инвалиди и чланови породица погинулих ратника гурнути на друштвене маргине. Извесан назадак је уочљив већ и у Инвалидском закону²⁴ из 1925. године у коме се не регулишу као раније права

²² Подаци наведени према: Бранка Павловић, *Поруке времена прошлих (историја и традиција филантропије у XIX и XX веку у Србији)*, Балкански фонд за локалне иницијативе, Београд, 2007, стр. 20-23.

²³ Наташа Мрвић-Петровић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 49.

²⁴ "Службене новине Краљевине СХС" бр. 278/25.

инвалида и чланова породица погинулих ратника, него државна заштита и помоћ, Захваљујући томе што права инвалида нису законом третирана као стечена, већ четири године касније, новелама Инвалидског закона²⁵ од 4. јула 1929. године држава је сузила круг корисника и ускратила помоћ за њих 152675²⁶. Међу њима су били: цивилни инвалиди рата, нарочито бројни на територијама Србије и Црне Горе, чије је становништво и највише страдало у Првом светском рату, мирнодопски војни инвалиди (који су уживали правну заштиту још од законодавства из времена кнеза Михајла), ратни војни инвалиди који су остваривали права по основу болести изазване примарним инвалидитетом и најлакши ратни војни инвалиди са телесним оштећењем мањим од 30%. Те категорије корисника остале су на "просјачком" штапу, све до 1938. када је уочи новог рата, захваљујући притиску Средишњег одбора Удружења ратних инвалида донета Уредба о ратним инвалидима и осталим жртвама рата којом су исправљене раније неправде²⁷. Али, она никада није била доследно спроведена у живот. Да ли се немар државе према инвалидима може приписати непромењеним цртама српског менталитета у коме под утицајем паганских реликата подсвесно долазе до изражаја двоструки морал и одсуство солидарности међу људима?²⁸ Можда. Права инвалида више нису била у жижи интересовања јавности, па је држава, која је Инвалидским законом из 1925. усвојила већину тадашњих захтева јавности (избегавајући истовремено своје прекомерно финансијско оптерећење) 1929. године могла да се заложи за смањење броја корисника и рестрикције права инвалида, да би уочи новог ратног вихора показала великодушност према малом броју преживелих војних инвалида не ризикујући претеране материјалне издатке.

Закључак

Сваки рат нужно условљава осиромашење друштва суоченог са таквом недаћом, те често закони буду једно, а сурова стварност нешто сасвим друго. По "слову закона" чини се да сваки онај који вршећи војну службу у миру или рату претрпи повреду или болест, ужива пристојну друштвену бригу. У стварности се, међутим, догађа нешто потпуно супротно. Показује се да законом предвиђена права ратних инвалида није могуће остварити због лоше привредне ситуације у земљи. У таквим условима солидарност између људи се губи и држава почиње маћехински да се односи према ратним војним инвалидима који падају на терет друштва: жртве које су поднели се брзо заборављају, сатисфакција изостаје а права која им буду гарантована по закону тешко се остварују у пракси. На то, посредно, указују и изнети примери из историје развоја правне заштите војних инвалида у Србији уочи и после Првог светског рата, која је све време остала несистематична, прилагођавана *ad hoc* тренутним политичким захтевима и материјалним могућностима државе.

* * *

---

²⁵ "Службене новине Краљевине СХС" бр. 161-LXVI/29.

²⁶ Наташа Мрвић, Предраг Вукасовић, Љубинка Ковачевић, *op. cit.*, стр. 51.

²⁷ Уредба од 1. децембра 1938. г. ("Службене новине" бр. 177-LXXXII-A са изменама у бр. 284-LXXXIV/1938 од 2. децембра 1938). Уредбом су укинуте све рестриktivне одредбе Закона из 1929. године, а чак је била прогресивнија и од норми Закона из 1925. године.

²⁸ Љубомир Петровић, "Поглед на инвалидност кроз историју", *Херетикус*, 2004, вол. II, бр. 3, стр. 60-61.

**PROTECTION OF RIGHTS OF DISABLED ARMY VETERANS
AND FAMILY MEMBERS OF WARRIORS WHO GOT KILLED IN
SERBIA BEFORE THE BEGINNING AND AFTER THE END
OF THE FIRST WORLD WAR**

Summary: This paper analyzes characteristics of legislature regarding rights of disabled veterans, which was passed in 1878 and remained in effect until 1914. That legislature is compared with later laws passed in 1921, 1925 and 1929. It has been indicated that almost 'perpetual' warfare of Serbia in the end of the 19th and in the beginning of the 20th century, resulted in quicker acceptance of foreign models in creating protection of rights of disabled veterans. War clashes in the First World War, occupation of Serbia and Montenegro, retreat of the Government and the King to foreign territory, resulted in situation that those rights could not be factually exercised until proper requirements were met after the liberation. After the First World War, the need for hospitalization of great number of disabled veterans resulted in situation that more attention was paid to their social reintegration and work training. Despite the great sensibility of the public for the needs of disabled veterans, political conditions, social divisions and poverty, and even more the economic crisis in the beginning of the 30's, resulted in situation that social position of disabled veterans, despite the rights proclaimed by Disabilities Act of 1925, was not good. Restriction made by the state with the Act of 1929 gives the right picture of the stepmother's attitude of the state towards those on whose victims it was built.

Keywords: disabled veterans' rights, the First World War, Serbia, social rights.